

НЕСЛАГАЊА ИЗВОРА О ПОЧЕТКУ РАДА ЧИТАЛИШТА У УЖИЦУ

(прилог историографији српског библиотекарства): поводом 140
година од смрти Стојана Обрадовића

Сажетак: У раду се наводи неколико различитих извора о почетку рада Читалишта у Ужицу. Према неким изворима Читалиште датира од 1846, други извор наводи 1851. а трећи 1856. годину. И у стручној литератури постоје неслагања у вези са оснивањем и почетком рада. Наводећи разне изворе аутор је покушао да појединачно прикаже њихову заснованост и фактографску утемељеност.

Кључне речи: Читалиште, оснивање читалишта, историјски извори, примарни и секундарни извори, архивска грађа, студије, монографија, календар.

Година оснивање Читалишта у Ужицу дуго је била предмет различитих тумачења у стручној литератури. Историчари библиотекарства најчешће су као примарни извор узимали документ из 1856. године, који носи званични назив *Устав читалишћа* и има 29 чланова а у последњем члану наводи се: „*Предстојеће успројеније Читалишћа, које је од свију членова његови издајо и сочињено, стиућа у живој на Преображење Госјодње, б. августџа 1856. године, од када и Читалишће сушчествује*”.¹

Овај документ, датиран 6. августа 1856. године, потписали су деловодитељ Милован Браловић и, за председатеља Читалишта, управитељ Стојан Обрадовић.² Дуго је овај писани извор узиман као једини валидни извор, све док познати историчар библиотекарства др Десанка Стаматовић, у студији *Читалишћа у Србији у 19. веку*, није навела и друге

¹ Архив РС, Мин. просвете, ф. VIII, 1857.

² Стојан Обрадовић, рођен у Богатићу 1817, био је чиновник у суду и сарадник Српског ученог друштва. Оставио је записе из етнологије и историје ужичког и подринског краја. Испевао је *Песму о разарању градова Сокола и Ужица* и написао *Описание окружија ужичкој* и спев *Косјиреш харамбаша*. У аутобиографском тексту *Живото љичљученија Стојана Обрадовића или себе самога опис* каже да је основао Читалиште, био његов управитељ и учествовао у доношњу читалишних правила. Умро је 1879. године.

изворе, који указују на знатнију старину ужичког читалишта. У поменутој студији аутор наводи да су читалишта крајем четрдесетих година 19. века на тлу обновљене Србије представљала значајан догађај, у коме је млада грађанска класа уставобранитељске Србије видела ослободилачко и културног развоја.³

Поводом неслагања извора, нужно је навести све изворе и њихова тумачења. За почетак живота Читалишта у Ужицу нема много примарних извора, али ипак има их неколико који захтевају да буду стављени у раван сучељавања. Др Стеван Игњић, у омањој књизи *Ужичко читалиште*, објављеној 1983. године, не наводи остале изворе већ као релевантан извор узима датум којим је 6. августа 1856. године датиран *Устав читалишта*. Аутор прве монографије о Читалишту уопште не помиње друге изворе нити пак неслагања у времену почетка рада овог читалишног удружења.

Касније ће неколико извора који, за разлику од примарног извора, датираног 6. августа 1856, довести у питање годину почетка рада и условити накнадна истраживања. Пођимо трагом различитих извора који доводе до несугласица о години оснивања Читалишта у Ужицу.

***

Први извор који доводи у питање тачност податка о оснивању ужичког читалишта, онога који се наводи у Игњићевој књизи (*Ужичко читалиште*, 1983), је *Србски календар за њросџу 1851. годину*, чији је издавач Андрија Стојковић, чувени родољуб у Трсту. Стојковић је доста урадио на штампању српске књиге. Он је сам издавао, продавао и растурао књиге. Имао је и свој одштампани *Цјеновник књиџа* који се могао добити код његових повереника у Београду, Будви, Дубровнику, Херцег Новом, Загребу, Задру, Земуну, Иригу, Новом Саду, Карловцу, Котору, Љубљани, Осиеку, Темишвару, Цариграду и Цетињу. Преко повереника у тим градовима могле су се наручивати књиге, а у Трсту су наручиване код Стојковића.⁴ Где су све стизале српске књиге види из огласа који је штампао на корицама *Србског календара* за 1851. годину. На задњој страни је обавештење: „*Овај Календар као и друџе славенске и србске књиџе добивају се код следеће љ. љ.*”

³ Десанка Стаматовић, *Читалишта у Србији у 19. веку* (Београд: Народна библиотека Србије, 1984).

⁴ *Србске новине*, 24. 9. 1849. године.

Наведено је 91 место у којем су били повереници код којих се могао добити *Календар* и друге српске и словенске књиге које је он продавао. Поред многих српских и словенских градова (Кијев, Праг, Одеса), он има поверенике и у бројним европским градовима и у градовима других континената. Тако помиње Александрију, у којој је повереник Ј. Матишоровић, у Баји је повереник Б. Атанацковић, у Малти Лукешаић, у Паризу извесни Роберт. Најчешће су повереници били персонализоване личности, а у неколико случајева књиге су се могле добити и у одређеним установама. **У читалиштима су се могле добити књиге у: Крагујевцу, Смедереву, Сомбору (читалишта) и Ужицу** (подвукао С. Р.). Дакле, то је, до сада прво помињање читалишта у Ужицу (пет година пре Устава Читалишта).

На другој и трећој страни корица пописане су књиге које се могу добити код повереника у наведеним местима: Његошев *Горски вијенац*, *Србијанка* Симе Милутиновића, *Владимир и Косара*, трагедија Милош Обилић, *Приче* Мушкатиновића, *Земљоописание* Соларића, *Римска историја*, *Нови завети* и др. Тај списак повереника је значајан јер говори да је и Ужице место у које су стизале књиге које је средином 19. века допремао Андрија Стојковић. Није утврђено откуда Андрији Стојковићу податак да у Ужицу постоји читалиште, на које он упућује издања „*Исчашана у Зајребу Ф. Жујана и друтијех, у Војводини Србији Д. Медаковића и у Биограду Кнежевине*”, како се наводи на другој страни корица *Србског календара*.

Могуће је да је постојање читалишта у Ужицу подстакло виђеније трговце да се као пренумеранти претплате на поједине књиге. Исте године када је на корицама *Србског календара за 1951. годину* наведено постојање *С. [рјског] Читалишта* у Ужицу, трговац Илија Неранчић, родом из Херцеговине, из села Грбеша у Округу требињском, писао је из Ужица Вуку Караџићу који је тражио пренумерате на своје дело: „*Мене ћеш уписати на те књиге које будеш обијелоданио. Само нек сам у броју међу људима. Тобож и ја бик желио човек да се зовем, њак како Бој да*”.⁵

Чињеница је да читалишта у Крагујевцу, Смедереву, Сомбору, која се помињу у *Србском календару* Андрије Стојковића, постоје већ од 1846. године, те није искључено да је у таласу оснивања читалишта у свим већим српским варошима, оно основано и у Ужицу.

⁵ *Нов.*, бр. 1720 (1851).

***

По др Љубомиру Дурковићу-Јакшићу, познатом историографу библиотекарства и писцу студије *Историја српских библиотека*, „*чињалишће у Београду, Крајевцу, Непошину, Пожаревцу, Смедереву и Ужицу ради од 1846. године*”.⁶ Наводећи начин проучавања историје библиотекарства, каже: „*О српским библиотекама писано је у више наврата. То су махом белешке, дописи и краћи чланци, којима се обично дају подаци за поједине библиотеке. Ти подаци су узети као грађа за историју српских библиотека*”.

Главни извор др Љубомиру Дурковићу-Јакшићу, кад је реч о навођењу податка о години установљења читалишта у Ужицу, јесте часопис *Библиотекар*, број 1 и 2, из 1953. године, са текстом *Прилој грађи за историју библиотека у Србији 19. и 20. века*, у коме се каже: „*Чињалишће у Ужицу основано је 6. августа 1846. године. Чињалишће је имало око 200 књига. Управу Чињалишћа чинили су окружни пројојереј, члан окружној суда и један правдослов*”.

Кад је реч о архивској грађи, она се не наводи као потпора да се те 1846. године оснива ужичко читалиште. Не постоји, или није нађено, ниједно записано слово у архивским документима да Читалиште у Ужицу „*сушествује*” 1846. године. Факат је да је та 1846. година значајна, врло значајна, у историји српских читалишта јер су у многим градовима, приликом прославе рођендана кнеза Александра, тај „*свешти дан*” обележен оснивањем читалишта „*која ће свима на часи, а поштомцима на користи служити*”. Података о ужичком читалишту нема.

Дуго трајање српских читалишта, па и ужичког, истраживачки је повод и разлог за још једно ишчитавање историографије читалишта и монографских записа о њима. Запажа се неслагање извора, па чак се долази и до податка да се у истој књизи наводе различити датуми о почетку рада Читалишта у Ужицу. Тако се у поменутој *Историји српских библиотека* на страни 60 говори о 1846. години а на страни 120, иако се односи на исто, записано је: „*Има података по којима је Чињалишће у Ужицу основано 6. августа 1848. године. Имало је око 200 књига. Управу Чињалишћа сачињавали су: окружни пројојереј, члан Окружној суда и један правник*”.⁷ Међутим, нема истражених архивских података који би пот-

⁶ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Историја српских библиотека (1801–1850)* (Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1963), 60.

⁷ Исти подаци су у *Библиотекару* само се година разликује.

врдилѝ постојање ужичког читалишта у 1848. години, па ни у наредних неколико година, све до 1851. године у којој се помиње послати *Гласник*.

***

Ни у студији др Десанке Стаматовић *Читалишта у Србији у 19. веку* није унето више појединости које би бациле сноп светлости и разјасниле недоумице о почетку рада Читалишта у Ужицу. Она наводи „*да се у лиџератури среће њодаџак о оснивању читалишта у Ужицу 6. августа 1846. године*”.

У Прилозима *Грађи за историју библиотека*, објављеним у *Библиотекару* као година оснивања унета је, такође, 1846. година, а остала фактографија (помињање оснивача: један протојереј, један члан суда и један правдослов) подудара се са личностима, оснивачима из 1856. године. Иако познати проучавалац историјата српских библиотека, у студији *Читалишта у Србији у 19. веку*, истиче да о деловању читалишта у овој (1846) години није пронађена потврда у архивској грађи, у *Хронолошком реџистру читалишта*, на стр. 278. поменуџе студије наводи да су 1846. године основана читалишта у Београду, Смедереву, Крагујевцу, Пожаревцу, Неготину и Ужицу.

Секундарни извор из кога се изводи ова (1846) година, као година почетка рада, јесте *Прилој за историју библиотека у Србији 19. и 20. века*, од Александра Поповића, објављен у *Библиотекару*, 1953. године. С обзиром на то да се личности које се наводе у *Библиотекару* као извору: окружни протојереј, окружни члан суда и један правдослов, помињу у оснивачким правилима, датираним 6. августа 1856. године, као и у писму Максиму Евгенијевићу, очигледно је да је дошло до замене, и да се наведено односи на 6. август 1856. године.

Схватајући да нема чврсте ослонце за постављање прецизног временског одређења о настанку ужичког читалишта, др Стаматовић, закључује: „*У сачуваној архивској грађи нема њодаџака о оснивању и раду читалишта у Ужицу 1846. године*”. Занимљиво је да се др Десанка Стаматовић не позива на архивски документ датиран 6. августа 1856. године, већ наводи: „*О обновављању рада, или њоновном оснивању, њодаџак се налази у извештају ѡредседника Ужичкој читалишта, уџуђеној децембра 1874. године министри ѡрсветше*”.

***

Траг о ужичком читалишту налази се и у извештају *Друштва српске словесности* за 1851. годину у коме су, међу другима, и ово читалиште помиње као корисник *Гласника*.⁸ Никакав други податак не постоји да ли је отпремљени примерак *Гласника* заиста и примљен у читалишту. Као што је познато *Гласник Друштва српске словесности* почео је излазити 1847. године у књажевској књигопечатњи, а тек у 1851. години помиње се да је *Гласник* послат Читалишту у Ужицу. Дакле, тачност овога податка документована је у монографском запису и о томе постоји читава предисторија. Из каснијих архивских података дознаје се како се *Гласник* обрео у Ужицу.

На допис Ђуре Даничића, секретара *Друштва српске словесности*, одговорио је Стојан Обрадовић, управитељ Читалишта и члан Окружног суда у Ужицу, 6. јуна 1857. године. Одговор гласи:

„Славному Друштву Српске Словесности,

У одговору на писмо славнога Ученога друштва од 3. ш.м. Читалиште вароши окружија ужичкога има чест присијојно јавити да оно до сада изузевши осму част ниједан *Гласник* ни једно друштвено издање нейосредно од хваљенога Друштва или кога другога примио није, сем што му је ово дана предао на чување овдашњи трговац Јован Марић 7 ком. I и 8 ком. II свеске *Гласника Друштвенога*, са још неколико други књига које му је неко пре осам година на продају послао, ја он није коју продају могао није зна коме ће књије да ради продаје да, зато је и предао Читалишту на чување ја ако и ко тражи да се, или врати или по умереној цени за Читалиште купи. Но да би Друштво читалишно знало како му и са овим књијама поседујући надлежи и оће ли му и како хваљено Друштво усудити, оно ја моли присијојно да ја у своје време известити изволи”.⁹

Поменути Јован Марић, у то време, био је књигопродавац коме је Друштво српске словесности упутило своја издања. Јован Марић је још 1846. године тражио од *Појечинелства просвјешенија* одобрење да може у Ужичком округу продавати школске књиге штампане у *Титографији*. Ваља имати у виду да је Друштво српске словесности у то време слало *Гласник* у све српске вароши и логично је било да буду насловље-

8 Архив САНУ, Друштво српске словесности 1851/65.

9 АСАНУ, А 1420.

ни на градска читалишта као најпозванија места где би се могао наћи и прочитати *Гласник*. Да ли је књигопродавница Јована Марића била место у које су слати и *Гласник* и *Календар*?

***

У историографији се појављује још једна година као година почетка рада ужичког читалишта. Гаврило Ковијанић у студији *Трајом читалишта у Србији* пише: „У Ужицу је Читалиште основано крајем 1857. године, али су припреме обављене претходне, 1856. године”. Ову тезу доктор Ковијанић заснива на допису који је послао начелник Јовановић, 18. октобра 1857. године, управи Округа ужичког. Тај допис на коме се темељи Ковијанићев закључак о почетку рада Читалишта у Ужицу гласи:

„Високославному Појечителству внутрени дела Начелничества Округа ужичког известитије: Између пречи научни и просветни завода долазе и читалишта где се друштво ради читања новина и књига састаје. Тако је једно добровољно друштво прошле године у вароши овдашњој основано. Читалиште, које и данас сушћествује, као нужно за остванак свој видило је друштво то да треба и устав то коме ће се оно управљати издати. Оно је то овој неопходној нужди у штају своја бића сачинило устав који је под 5. м. нумер. 62, Начелству овом ради одобрења поднело. Будући пак да никаква јавна друштва без претходителног одобрења правила у земљи оствити не могу, то Начелствоменуто устројење читалишта овде под у прилоу Високославном Појечителству внутрени дела с том покорном молбом сироводи да оно друштвено ово заведеније и устројеније његово одобрити блаоизволи учтиво му међушим примећавајући да пар. 4 при свем том што је у другом полудију у толико преиначен што је годишњи улог од 1 цес. на 1 талир сведен, може у истом значењу оствити почем друштву улог и ситуити и дити може како му год ситање расхода зайоведало буде”.¹⁰

Иако др Ковијанић наводи да је Читалиште основано крајем 1857. године а да су припреме отпочеле претходне (1856) године, из садржаја дописа може се извести закључак да је читалиште отпочело са радом са даном оснивања јер и у време слања овога дописа „читалиште и данас сушћествује”. И не само да „сушћествује” већ је и годишњи улог што је логично, с обзиром на то да се његов рад односи на пола године, смањен.

¹⁰ АС, МУД, Ф IX – 24/57.

У конкретном случају и Игњић и Ковијанић су, на основу истих извора, тврдили да се почетак рада Читалишта у Ужицу везује за 1856. годину. Обојица су знали за архивски документ који је носио назив *Усџав читалишџа*.

***

Данашњи истраживач историјата ужичког читалишта, суочен са неколико „схваџања у лиџератури” закључује да се мисао о оснивању читалишта у Ужицу, вероватно, родила 1846. године, онда када су се оснивала читалишта у многим другим српским градовима, те је отуда и помињање *С.[рџској] Читалишџа* 1851. у *Србском календару*.

О години када се усвајају читалишна правила, о 1856. години, може се говорити као години о којој постоји потпуна архивска грађа. Како поменута архивска грађа говори о оснивању а не о обнављању рада, остаје да су прва правила о раду ужичког читалишта састављена те године и датирана 6. августа 1856. године.

У *Прилозима грађи за историју библиотека*, објављеним у *Библиоџекару* као почетак рада, унета једна деценија раније (1846), међутим остала фактографија се слаже са 1856. годином. Није занемарљив податак да је у *Србском календару* за просту 1851. годину уштампано да се *Календар* може, поред осталих адреса, добити и у Читалишту у Ужицу. То је неоспорна чињеница, као и да се *С.[рџској] Читалишџе* у Ужицу помиње заједно са читалиштима у Крагујевцу, Смедереву и Сомбору, али година установљења није потврђена у литератури.

Занимљиво је да архивска грађа о читалишту 1856. години не помиње да је постојало читалиште у ранијем периоду, те се не говори о настављању или, пак, о обнављању некадашњег рада. Напротив, у неким документима се каже да никад раније није постојало читалиште. „*Читалишџе у овдашњој вароши, џди никада џаково џостојало није*”, каже се у допису пуномоћника Општине ужичке Милана Јевгенијевића, министру просвете, 21. јула 1860. године. Те тако, када се сагледају сви расположиви извори, на првом месту документ, правила, која су потписали деловодитељ и управитељ, и писмо које су потписали један члан суда, један протојереј и један правдослов, отклоњена су нејасна питања – Читалиште у Ужицу основано је 6. августа 1856. године када су и усвојена читалишна правила.

Друго је питање да ли су та правила исте године и примењивана или се, пак, чекало на сагласности надлежних органа. Према документу, упућеном *Појечийѣльсѣву внуѣрних дела Начелничесѣва окружја ужичкої*, наводи се, између осталог: „Будући њак да никакова јавна друшѣва без ѣреѣходѣельної одобрења ѣравила у земљи оѣсѣаѣи не моїу, ѣо Начелничесѣво ѣоменуѣо усѣројење чѣѣалиѣѣа овде ѣод у ѣрилоїу Високославном ѣојечийѣльсѣву внуѣрних дела с ѣом ѣокорном молбом сѣроводи да оно друшѣвено заведеније и усѣројеније ѣеѣово одобриѣи блаїоизволи”.¹¹ Овај акт је потписао начелник, мајор М. Јовановић, 18. октобра 1857. године. Вероватно, имајући у виду да су читалишна правила упућена на одобрење, познати историограф Гаврило Ковијанић у студији *Траїом чѣѣалиѣѣа у Србији*, пише: „У Ужицу је Чѣѣалиѣѣе основано крајем 1857. їодине (подвукао С.Р.), али су ѣриѣреме обављене ѣреѣходне, 1856. їодине”.¹²

На крају, из свега наведенога, происходи да је Читалиште у Ужицу основано 6. августа (по старом календару) 1856. године, али да постоје писани трагови о помену Читалишта у Ужицу и 1851. године, вероватно као покушај, што недвосмислено потврђује *Србски календар*.

Литература:

1. Архив РС, Мин. просвете, ф. VIII, 1857.
2. Архив САНУ, Друштво српске словесности 1851/65
3. АС, МУД, Ф IX – 24/57.
4. Дурковић-Јакшић, Љубомир. *Историја српских библиотеке (1801–1850)*. Београд: Завод за издавање уѣбеника Социјалистичке Републике Србије, 1963.
5. *Србске новине*, 24. 9. 1849. године.
6. Стаматовић, Десанка. *Чѣѣалиѣѣа у Србији у 19. веку*. Београд: Народна библиотека Србије, 1984.

¹¹ Архив Србије, МУД, Ф 9 – 24/57.

¹² Нав. дело, стр. 221.